

КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ У ТУРИЗМІ БЕЛІГЕРАТИВНИХ ЛАНДШАФТІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті висвітлюються ознаки белігеративних ландшафтів, коротко історія та особливості їх дослідження. Проаналізовано та запропоновано робоче визначення поняття "белігеративний ландшафт", розроблено та обґрунтовано авторську класифікацію збережених белігеративних ландшафтів Дніпропетровської області за призначенням, особливості виникнення та умови охорони белігеративних ландшафтів, проблеми їх використання у туризмі.

Ключові слова: белігеративні ландшафти, Дніпропетровська область, класифікація за призначенням, охорона белігеративних ландшафтів, використання у туризмі, воєнний туризм.

Постановка проблеми. Уздовж тривалого часу значний збиток природі Дніпропетровської області був нанесений унаслідок воєнних дій: у тому чи іншому ступені постраждали всі компоненти та природні комплекси регіону. Територія Дніпропетровської області впродовж великої кількості часу потерпала від значної кількості війн, в результаті яких сформувалися так звані белігеративні ландшафти. Однак, на сьогодні відсутня загальноприйнята класифікація белігеративних ландшафтів, до цього часу не вирішено питання їх раціональної охорони та використання у туризмі.

Аналіз попередніх досліджень. Результати дослідження белігеративних ландшафтів у географічній літературі представлені у працях, де дані об'єкти розглядаються з позицій приуроченості їх до певних типів місцевостей. Серед фундаментальних досліджень можна відзначити праці Ф.М. Мількова [11, с. 4-13; 12, 14] та Г.І. Денисика [7, с.89-97; 10, с. 23-24; 5; 4; 8, с. 116-118; 9]. Власне белігеративні ландшафти Дніпропетровської області, як такі не розглядалися, однак особливості їх структури та приуроченість до певних типів місцевостей описані досить детально в роботі О.О. Антонюк [2, с. 111-112; 3, с. 5-9], у 2011 році з'являється стаття В.А. Михайлова, де белігеративні ландшафти вивчаються на прикладі півночі Криму [15, с. 70-75].

Метою дослідження є розробка класифікації, вивчення сучасного стану охорони та напрямків туристичного використання белігеративних ландшафтів Дніпропетровської області.

Результати дослідження. Виникнення белігеративних ландшафтів Дніпропетровщини зобов'язано центральному та транзитному положенню регіону. Саме тут проходили найважливіші шляхи, по яким війська найчастіше потрапляли на територію області. Завдяки цьому регіон був ареною багатьох історичних подій, що закарбовані у пам'ятниках та історичних ландшафтах. Формування белігеративних ландшафтів області проходило у декілька етапів:

будівля воєнних укріплень скіфами, возведення земляних валів та оборонних башт за часів Запорізької січі, побудова фортець часів Російської імперії, події Першої та Другої Вітчизняної війн, будівництво та функціонування сучасних воєнних об'єктів [15, с. 70 – 75].

Белігеративні ландшафти (від лат. *belliger* – вести війну) зобов'язані своїм виникненням воєнним діям, і у такому значенні вони були виділені Ф. М. Мільковим [13, с. 26]. На території Дніпропетровської області вони мають достатньо широке розповсюдження, але їх комплексне вивчення ніколи не проводилось, навіть археологічні та історичні дослідження мали епізодичний характер.

Згідно термінологічному словнику з фізичної географії, під терміном "белігеративні ландшафти" розуміється генетичний тип ландшафтних комплексів, що зобов'язаний своїм виникненням воєнній діяльності. Белігеративні комплекси утворюють особливу групу антропогенних ландшафтів. Їх споріднює із техногенними комплексами просторове розміщення поза залежності від природних умов"[14, с. 21].

В.А. Михайлов пропонує наступне визначення поняття "белігеративні ландшафти" – це специфічні воєнно-технічні комплекси, створені у результаті зміни природного ландшафту або штучно, з особливих матеріалів, а також об'єкти воєнної інфраструктури, і ті, що виникли у результаті ведення воєнних дій (реальних або учбових) та підготовки до них. [15, с. 70-75].

Аналіз існуючих уявлень дозволив прийняти таке робоче визначення поняття "**белігеративний ландшафт**": клас антропогенних ландшафтів, що утворився в результаті ведення воєнних дій і складається з природно-територіального комплексу в поєднанні з побудовою, що призначена для вкритого розміщення і найбільш ефективного використання зброї, військової техніки, пунктів управління, а також для захисту військ, населення та об'єктів тилу від дії засобів враження супротивнику.

Белігеративні ландшафти області розташовуються нерівномірно, що зумовлено різними історичними умовами, пов'язані, в свою чергу, з різними технологіями будівництва. Завдяки аналізу картографічних матеріалів, серед яких карти Херсонської та Катеринославської губерній 1821 року, топографічні карти Дніпропетровської області 1989 року, німецькі карти Східного Фронту 1941–1945 років, нами було з'ясовано, що на Дніпропетровщині склалася розгалужена мережа белігеративних ландшафтів – у 1502 населених пунктах та їх околицях знаходиться більш ніж 200 белігеративних споруд (рис. 1).

Однак ця цифра відображає лише незначну частку белігеративних ландшафтів, що збереглися до наших днів. Їх рештки становлять значну історичну, краєзнавчу та пізнавальну цінність. На жаль, стан белігеративних ландшафтів в Україні та області дуже незадовільний і тому актуальним є питання їх збереження, відновлення через фінансування та раціональне використання.

Складність пошуку та використання белігеративних ландшафтів зумовлюється трьома причинами: по-перше, це пов'язано із дислокацією боїв у Дніпропетровській області та низькою доступністю архівних даних; по-друге, з подальшою значною зміною природних комплексів у результаті антропогенної діяльності; і, по-третє, з великим проміжком у часі бойових дій.

Нами було розроблено класифікацію збережених белігеративних ландшафтів Дніпропетровської області за призначенням, що ґрунтується на особливостях зведення і експлуатації. За призначенням:

Вид – антропогенні ландшафти;

Клас – белігеративні ландшафти [6, с. 228].

Типи:

I. Польові белігеративні ландшафти:

I.1. Укріплення для закриття, позиції для дії вогнем та перешкоди штурму (бруствери, редути, люнети, шанці, траншеї, ходи сполучення, укріплення) – за даними історико-пошукової організації "Пошук-Дніпро" виявлено 9 шт. на досліджуваній території [21]. Розповсюджені у межах Царичанського та Петриківського районів, у місті Дніпропетровську, Новомосковську та Жовтих Водах;

I.2. Окопи – виявлено 2 шт. на досліджуваній території [21]. Збереглися на території П'ятихатського та Новомосковського районів;

I.3. Штучні перешкоди (вовчі ями, вали) – виявлено 9 шт. на досліджуваній території

[21]. Розповсюджені у межах Павлоградського, Дніпропетровського, Нікопольського, Царичанського та Новомосковського районів.

I.4. Сучасні танкові полігони – виявлено 3 шт. на досліджуваній території [22]. Розповсюджені на території Криворізького і Новомосковського районів.

II. Довгострокові белігеративні ландшафти:

II.1. Довгострокові штучні перешкоди – палісади, рови, кам'яні оборонні огорожі – виявлено 2 шт. на досліджуваній території [21]. Збереглися на території П'ятихатського та Новомосковського районів;

II.2. Ескарпи та контрескарпи. На даний час ескарп зберігся тільки на території Криворізького району у межах селища Покровське;

II.3. Фортеці та городища – виявлено 17 шт. на досліджуваній території [21; 1, с. 36 – 38]. Найбільшого розповсюдження набули у межах Софіївського, Криворізького, П'ятихатського, Солонянського, Синельниківського, Дніпропетровського, Нікопольського, Царичанського та Верхньодніпровського районів.

II.4. Кургани:

II.4.1. Сторожові кургани – на досліджуваній території виявлено 20 курганів та курганних груп [21]. Збережені здебільшого на території Нікопольського, Новомосковського, Магдалинівського, Криворізького, Царичанського, Апостолівського та Синельниківського районів;

II.4.2. Могили що використовувались як сторожові кургани – на досліджуваній території виявлено 21 могили, що слугували здебільшого як сторожові кургани [21]. На цей час збережені на території м. Орджонікідзе, м. Кривого Рогу, Новомосковського, Магдалинівського, Царичанського, Криничанського, Криворізького, Межевського, Верхньодніпровського та Нікопольського районів;

II.5. Довгочасно-вогневі точки – на досліджуваній території виявлено 6 об'єктів [21]. На сьогодні збережені на території Нікопольського, Верхньодніпровського, Дніпродзержинського та Дніпропетровського районів;

II.6. Бліндажі – на досліджуваній території виявлено 3 об'єкти [21]. Збережені на території Криничанського та Верхньодніпровського районів, а також у м. Кривий Ріг;

II.7. Деревоземляні вогневі точки – на досліджуваній території виявлено 6 об'єктів [21]. Збереглися переважно у Солонянському та Верхньодніпровському районах.

Белігеративні ландшафти – цінні пам'ятники, які мають комплексне значення для науки. Вони концентрують в собі історію певних пе-

ріодів суспільства і відображають особливості формування сучасних природних умов регіону.

Тимп/період	до 17 ст.	17 ст. – початок 19 ст.	19 ст. – початок 21 ст.	21-га ст. – даний час
Ряди		+		
Шани				+
Траншеї				+
Ходи сполучення		+		
Укріплення		+		
Окопи		+		
Вали		+		
Палиски		+		
Рови		+		
Єскарпи				+
Форти та городища		+		
Бастіони		+		
Створені кургани				+
Кургани мезоліти				+
ДВТ				+
Білісади				+
ДВТМ				+
Ганкові полігони				+

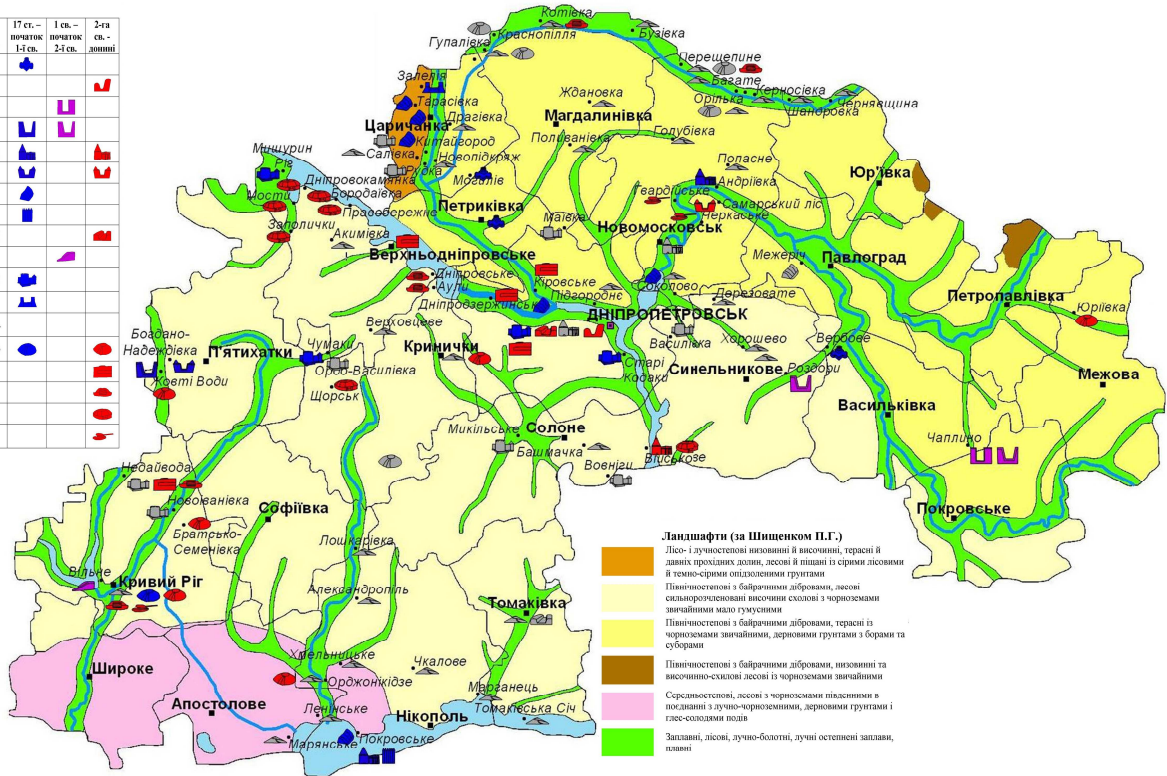

Рис. 1. Найвідоміші збережені ландшафти Дніпропетровської області [складено автором]

Збереження белігеративних ландшафтів у зв'язку з історичними особливостями їх функціонування завжди відзначалося складнощами. По-перше, ці об'єкти створювались у далекому минулому і в них відбуваються природні процеси руйнування. По-друге, основна функція фортифікаційних споруд – захист у військових операціях – була передумовою їх руйнування. Охорона белігеративних ландшафтів є проблемою особливо в сучасних умовах, що пов'язано з появою та розвитком нових чинників, явищ і тенденцій у суспільному житті.

Серед них наступні:

- господарські – зумовлені змінами форм власності, перерозподілом земельних паїв та активізацією господарської та будівельної діяльності, таким чином вцілілих белігеративних ландшафтів на сьогодні залишилося дуже мало;
- правові – це відсутність перспективного законодавчого передбачення правових колізій щодо збереження белігеративних ландшафтів в умовах зростаючого нерегламентованого господарського та майнового тиску, саме тому зараз залишаються невизначеними статус і режим цих унікальних об'єктів та територій;
- ідеологічні – після набуття Україною

незалежності кардинально змінилися масштаб і вектор оцінки суспільством свого надбання. Спостерігається різкий поділ населення на тих, у кого суттєво зросла увага до своїх власних пам'яток і тих, хто зовсім не цікавиться своєю спадщиною або зацікавлений лише з якоюсь вигодою [2, с. 111-122].

Найбільш ефективним напрямом раціонального використання белігеративних ландшафтів Дніпропетровської області є використання їх з туристичною метою для виховання патріотичної культури та розвитку патріотичної свідомості громадян.

Потреба у пригодах, пошук нових вражень, намагання відкрити для себе нові світи підштовхнули до розвитку пригодницького, екстремального та екзотичного туризму, що у останній час набирає обертів.

Одною з перспективних форм раціонального використання белігеративних ландшафтів є влучення їх у туристичну сферу як атрактивних об'єктів екскурсійного показу. Звісно, деякі воєнні об'єкти вже задіяні у пізнавальних маршрутах. На черзі реалізація концепції культурних ландшафтів які повинні розглядатися у нерозривному зв'язку з тим оточенням, що збережено або відновлено людиною.

Військовий туризм (мілітарі-туризм) це різновид туризму, що пов'язаний з різноманітними продуктами та послугами, що стосуються військової тематики у минулому та сучасному, велика увага приділяється знайомство з військовою справою через характеристики, співучасть, самотійне переживання. Стратегія військового туризму вже відпрацьована у Європі, де користується значною популярністю. Фортифікаційні споруди та старовинні фортеці, місця відомих битв, ДЗОТи, окопи, великі оборонні лінії часів Першої та Другої світових війн, музеї історії війн – все це у європейських країнах приносить прибуток, при цьому популяризуючи саму країну. Також діє Міжнародна асоціація військового туризму, центр якої знаходиться у Франції [20]. Вважається, що військовий туризм є розвагою для заможних людей.

У даний час у Польщі, Чехії, Німеччині, Франції та у інших європейських країнах активний інтерес викликають пам'ятники військово-інженерного мистецтва. Багато країн переживає справжній бум: вивчати та використовувати фортифікаційні пам'ятники у туристичних та виховних цілях стало модно. Виник навіть новий напрямок туризму – військовий туризм. У Польщі, наприклад, фортецю Осовець щорічно відвідають більш ніж 47 тис. туристів. Колишні радянські ДВТи, що залишилися після 1945 р. на території країни, в наш час реставруються та використовуються як туристичні об'єкти [18]. Як свідчить досвід багатьох країн, маршрути військового туризму швидко окупаються.

Белігеративні антропогенні ландшафти Дніпропетровщини є одним із важливих чинників, що сприяють розвитку різних видів туризму: екскурсійно-пізнавального та мілітарі (військового) туризму. Як вже було зазначено, на противагу іншим антропогенним ландшафтам, белігеративні ландшафти впродовж довготривалого і різнобічного господарського освоєння, здебільшого не формувалися, а знищувалися (1998) [16].

Розробка та освоєння військово-історичних туристських маршрутів перспективні як для території Дніпропетровської області, так і для всієї України в цілому. Об'єктами екскурсійного показу на цих маршрутах можуть бути дійсні оборонні споруди, фрагменти польових укріплень, місця бойових дій, меморіали та пам'ятні знаки.

Але найбільшою перспективою у використанні з туристично-екскурсійною метою мають

все ж таки комплексні військово-історичні об'єкти, у тому числі навіть невеликі фрагменти польових укріплень або залишки бліндажів.

Серед розроблених воєнних екскурсійних напрямків на території Дніпропетровської області можна виділити "Шляхами воїнської доблести Нікопольщини", – дана екскурсія знайоме із подіями, що сталися у Нікопольському районі у роки Великої Вітчизняної війни. У ході екскурсії можна познайомитися з історією найбільш важкого змагання за визволення Нікопольщини – битвою за Нечаєву могилу, побувати у селищі Веселому, де у музеї місцевої школи екскурсантам повідають про страшні події битви за висоту 167,3. Відновлена партизанська землянка, що розташовується у Самарському лісі. Збудована на початку осені 1941 року. Зараз на цьому місці встановлений пам'ятник та меморіальна дошка. Раніше з цього місця починався маршрут "Місцями партизанської слави", що включав у себе відвідування місця партизанського табору, штабної землянки, дуба з постом спостереження, місць боїв, інших пам'ятників[19].

Дніпропетровщина має велику кількість потенційно екскурсійних об'єктів, які є навіть пам'ятками області, але у силу певних причин недостатньо використовуються у організованому туризмі.

Кодацька фортеця. Була побудована у короткий термін – з весни до серпня 1635 року, прямокутній бастион. Із заходу фортеця підіймалася над Дніпром, зі степу була оточена ровом; з півдня по полю розкидані залізні колочки. Знаходиться на території с. Старі Кодаки. У минулому Кодак уявляв собою чотирьохбастионну фортецю, що оточена глибоким та широким ровом, декілька потайних шляхів вели до води. Після восстання Суліми у 1635 році фортеця була відновлена. Роботи закінчили у 1639 році, Кодацьку фортецю розширили майже у 2 рази. 1 жовтня 1648 року фортеця без бою капітулювала та втратила своє значення до 1654 року. У 1711 року фортеця була зруйнована, в 1910 році за ініціативою Д. Яворницького на місці фортеці встановлений пам'ятний знак, вчений проводив її археологічні дослідження, але всі результати цієї роботи зникли за часів Великої Вітчизняної війни [19].

Новобогородицька фортеця, що знаходиться у с. Шевченко, була збудована перед початком другої Кримської війни у 1688 році. Будували фортецю німець фон Зален, що був присланий з цією метою з Москви. Основними матеріалами для укріплення її слугували земля та

деревина. Фортеця була захищена глибоким та широким ровом, чотирьохметровим валом та частоколом. Їй відводилася роль бази для російських армій у боротьбі з Кримським ханством, надалі була знищена. У 30-ті роки 18 сторіччя генерал граф фон Вейсбах відновив фортецю: земляні укріплення, що склалися з валів та ровів, з дерев'яними палісадом та артилерійськими батареями. Укріплення проіснували до кінця 18 сторіччя. У 1798 році місто та фортеця припинили своє існування. Земля Новобогородицької фортеці відійшла німцям, вали фортеці використовували як загоны для худоби. У наш час на місці Новобогородицької фортеці розглядається проект утворення заповіднику та реставрації пам'ятки історії. Ведуться розкопки, що доступні будь-якому відвідувачу [19].

Курган Майдан. На його місці на відстані півтора-двох кілометрів від річки Татарки знаходилася козацька варта. Розміри кургану Майдан у Дніпропетровській області по колу складає біля 465 метрів, а висота перевищує 17 метрів [19].

Курган Гостра Могила. Розташований у декількох кілометрах на північний схід від села Дерезовате Синельниківського району. На цьому місці за козацьких часів знаходилася вартова вежа, яку казаки називали "фігурою". Вартова вежа – височенна споруда з дерева, де виставлялися п'ять бочок заповнених смолою, через які проходив канат, просякнутий смолою та сіркою, що спускався до самої землі. На башті увесь час стояв козак. Поруч знаходилися будови для козаків та коней [19].

Курган Нечаєва (Гегеліна) могила. Скіфський курган датується 3 сторіччям до нашої ери. Знаходиться на території Нікопольського району та є самим високим у степній полосі Євразії. Зараз висота даного кургану складає біля 15 метрів, а на початку 20 сторіччя був на 3–3,5 метра вище. У кінці 1943 початку 1944 рр. курган Нечаєва могила опинився у зоні активних бойових дій. Намагаючись втримати Нікопольський плацдарм будь-якою ціною, гітлерівці перетворили курган у добре укріплену вогняну точку. У ході завязятих боїв висота, що панувала над місцевістю неодноразово переходила з рук у руки. Зараз на місці боїв у підніжжя старовинного кургану встановлений пам'ятник радянським воїнам. У післявоєнні роки приступить до дослідження Нечаєвої могили планували також видатні археологи того часу, як А. І. Тереножкін та Б. М. Мозолевський, однак розкопки так і не були розпочаті.

Курган залишається не дослідженим і по сьогоднішній день [19].

Соколовський майдан. Знаходиться у 10 км на захід від села Соколово. Включає в себе декілька груп паралельних вигнутих валів, центральна частина із "прорізами", кургани по сусідству та інші характерні для всіх майданів елементи та ознаки, головним завданням побудови даної споруди було виробництво селітри, але вона виконувала ще й функцію козацької оборонної споруди, що контролювала ділянку біля переправи через річку Татарку, але вчені дотримуються думки, що "хімічний завод" та фортеця існували одночасно. Вчені сходяться у думці, що розташування майдану дійсно припускає використання валів у якості оборонного або сторожового укриття у певний історичний період, тому він більш за інші виправдовує назву "Казачий". Екскурсія на Соколовський майдан найбільш пізнавальна та цікава, ніж на будь-який інший майдан [19].

На території області існує низка проблем використання белігеративних ландшафтів у туризмі.

Першою проблемою є відсутність єдиної ресурсної бази – незважаючи на велику кількість белігеративних ландшафтів, в стані, придатному для туристичного використання знаходяться лише деякі белігеративні об'єкти, зазначені вище. Зміни форм власності, велике індустріальне та сільськогосподарське навантаження призвело до розорювання земель, використання великих територій з метою створення кар'єрів і інших технічних та промислових споруд, спустошення воєнних об'єктів. Так, у 1940 році на території Кодацької фортеці закладений гранітний кар'єр та до 1994 року він зруйнував біля 90% Кодака, а Соколовський майдан знаходиться на рекультивованому полі, та останні двісті метрів необхідно проходити, у залежності від сезону або по пашні, або по посівам.

Другою проблемою є недостатня патріотична свідомість самих громадян. Дніпропетровщини, що, в свою чергу, призводить до занедбання історичних об'єктів, засмічення їх побутовим сміттям, знищення навіть цілих природних комплексів через неправильне розпалення багаття та нехтування правилами пожежної безпеки.

Третя проблема полягає у відсутності уваги сучасних представників туристичного бізнесу до белігеративних ландшафтів і військових об'єктів та питання використання їх у туризмі. Це проявляється у нестачі маршрутів та діля-

нок для їх прокладення, відсутності офіційних туристичних ланцюгів і стежок, та, як наслідок, незадовільним станом територій, що могли б бути використані у туризмі. Дана проблема є наслідком відсутності попиту на послуги, що, в свою чергу витікає з патріотичної культури населення [18].

Разом із своєрідним природним потенціалом регіону, історичні белігеративні ландшафти та військові пам'ятники можуть слугувати важливим туристичним ресурсом Дніпропетровщини. Їх використання у якості об'єктів екскурсійної діяльності, разом з іншими видами туризму (пізнавальний, спортивний туризм) може явитися важливим фактором оздоровлення економіки регіону [15].

Висновки. Таким чином, уздовж великого періоду часу на території Дніпропетровської області склалася складна розгалужена система белігеративних ландшафтів. Питаннями їх дослідження займалися такі вчені як Ф.М. Мильков, Г.І. Денисик та О.О. Антонюк, але проблему їх класифікації та використання у туризмі саме на території Дніпропетровської області до цього часу не було вирішено. В ході аналізу літератури нами було виділено визначення поняття "белігеративний ландшафт": клас антропогенних ландшафтів, що утворився в результаті ведення військових дій і складається з природно-територіального комплексу в поєднанні з побудовою, що призначена для вкритого розміщення і найбільш ефективного використання зброї, військової техніки, пунктів управління, а також для захисту військ, населення та об'єктів тилу від дії засобів враження супротивнику. Нами було розроблено класифікацію збережених белігеративних ландшафтів Дніпропетровської області за призначенням, що ґрунтується на особливостях зведення і експлуатації та включає в себе наступні еле-

менти: вид – антропогенні ландшафти; клас – белігеративні ландшафти; типи – польові белігеративні ландшафти (укріплення для закриття, позиції для дії вогнем та перешкоди штурму, окопи, штучні перешкоди, сучасні танкові полігони) та довгострокові белігеративні ландшафти (довгострокові штучні перешкоди, ескарпи та контрескарпи, фортеці та городища, кургани, сторожові кургани, могили що використовувалися як сторожові кургани, довгочасно-вогневні точки, бліндажі, деревоземляні вогневні точки). простежується низка господарських, правових та ідеологічних чинників у суспільному житті, що впливають на складність їх охорони. Однією з перспективних форм раціонального використання белігеративних ландшафтів є влучення їх у туристичну сферу як атрактивним об'єктом екскурсійного показу. Найбільш цікавими, з цієї токи зору, є комплексні військово-історичні об'єкти. Дніпропетровщина має велику кількість потенційних екскурсійних об'єктів, що недостатньо використовуються у туризмі, до них, на нашу думку, можна віднести Кодацьку і Новобогородицьку фортеці, курган Майдан і Почаєву (Гегелину) могилу, Соколовській майдан та ін. На території області існує низка проблем пов'язаних з використанням белігеративних ландшафтів, серед яких відсутність єдиної ресурсної бази, недостатня розробленість питання їх охорони та відсутність уваги працівників туристичного бізнесу до даних об'єктів. Белігеративні ландшафти Дніпропетровської області являють значний інтерес, але переважна їх більшість знаходиться за межами туристичних потоків. Тому, на даному етапі гостро постає питання про їх залучення та використання у туризмі, що в свою чергу може відіграти значну роль у формуванні економіки регіону.

Література:

1. Археология Украинской ССР / [гл. ред. Артеменко И. И.]. – Киев: Наукова думка, 1986. – 575 с.
2. Антонюк О. О. Дослідження белігеративних ландшафтів Поділля / О. О. Антонюк // Історія української географії та картографії. – Тернопіль, 2007. – С. 111-112.
3. Антонюк О. О. Збереження белігеративних ландшафтів як природно-історичної спадщини Поділля / О. О. Антонюк // Наукові записки Вінницького педуніверситету. Сер. Географія. – 2010. – Вип. 21. – С. 5 – 9.
4. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України: історико-географічний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра геогр. наук: спец. 11.00.11 «Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів» / Г. І. Денисик. – Київ, 1999. – 32 с.
5. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України / Г. І. Денисик. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с. іл., карти.
6. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство: навчальний посібник. Частина I. Глобальне антропогенне ландшафтознавство/Г.І. Денисик. – Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012 – 336 с. – С. 228.
7. Денисик Г. І. Белігеративные ландшафты Правобережной Украины / Г. И. Денисик // Антропогенные ландшафты: структура, методы и прикладные аспекты изучения. – Воронеж: ВГУ, 1998. – С.89-97.
8. Денисик Г. І. Головний ландшафтний рубіж і різноманіття ландшафтних комплексів України / Г. І. Денисик // Проблеми ландшафтного різноманіття України. Збірник наукових праць. – К., 2000. – С. 116 – 118.
9. Денисик Г. І. Лісополе України / Григорій Іванович Денисик – Вінниця: Тезис, 2001. – 283 с.
10. Денисик Г. І. Проблемы развития исторического ландшафтоведения на юго-западе СССР / Г. И. Денисик // Историческая география ландшафтов: теоретические проблемы и региональные исследования. – Петрозаводск: КГПИ, 1991. – С. 23 – 24.
11. Мильков Ф. Н. Естественно-антропогенные ландшафты как особая категория природных комплексов / Ф. Н. Мильков //

- Антропогенные ландшафты: структура, методы и прикладные аспекты их изучения. – Воронеж, 1988. – С. 4 – 13.
12. Мильков Ф. Н. Ландшафтная сфера Земли / Федор Николаевич Мильков. – М.: Мысль, 1970. – 207 с.
  13. Мильков Ф. Н. Рукотворные ландшафты / Федор Николаевич Мильков. – М.: Мысль, 1978. – 86 с.
  14. Мильков Ф. Н. Человек и ландшафты / Федор Николаевич Мильков. – М.: Мысль, 1973. – 220 с.
  15. Михайлов В.А. Беллигеративные ландшафты Северного Крыма / В. А. Михайлов // Теоретичні, регіональні, прикладні напрямки розвитку антропогенної географії та геології. – Кривий Ріг «Видавничий дім», 2011. – С. 70 – 75.
  16. Питуляк М., Питуляк М. Лісові антропогенні ландшафти Тернопільщини та їх рекреаційне використання/ М. Питуляк, М. Питуляк // Історія української географії. Частина I: Збірник матеріалів Третьої Міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-літньому ювілею академіка Степана Рудницького. – Тернопіль: 2007. – С.91 – 93.
  17. Троценко О. В. Проблеми розвитку екологічного туризму міста Дніпропетровська / О. В. Троценко// Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та геології. – Кривий Ріг «Видавничий дім», 2011. – С. 280 – 283.
  18. Титова Е. А. Военный туризм как новое направление на туристском рынке / Е. А. Титова // Туризм и культурное наследие. Межвузовский сборник научных трудов. – Саратов, издательство Саратовского университета, 2006. – С. 34 – 36.
  19. Интересные места Днепропетровской области [Электронный ресурс] – Режим доступа до сайта: <http://www.tourdnpr.com/content/view/967/893/>
  20. Милитари-туризм в Украине [Электронный ресурс] – Режим доступа до сайта: <http://turistua.com/ru/articles/militari-turizm-v-ukraine-liniya-arpada/>
  21. Поиск-Днепр (историко-поисковая организация): Наши поиски. [Электронный ресурс] – Режим доступа до сайта: <http://poiskdnpr.com/index/category/view/4c20733afca3f0094d00000a>.
  22. Танкові та механізовані війська України. – Український мілітарний портал [Електронний ресурс]- Режим доступа до сайту: <http://mil.in.ua/encyclopediya/zsu/zssuhoput/2009-03-18-22-50-17>.

References:

1. Arheologiya Ukrainy SSSR / [gl. red. Artemenko I. I.]. – Kiev: Naukova dumka, 1986. – 575 s.
2. Antonyuk O. O. Doslidzhennya beligeraty'vny'x landshaftiv Podillya / O. O. Antonyuk // Istoriya ukraïns'koyi geografii ta kartografii. – Ternopil', 2007. – S. 111-112.
3. Antonyuk O. O. Zberezhennya beligeraty'vny'x landshaftiv yak pry'rodno-istory'chnoyi spadshhy'ny' Podillya / O. O. Antonyuk // Naukovi zapysky' Vinny'cz'kogo peduniversity'tetu. Ser. Geografiya. – 2010. – Vy'p. 21. – S. 5 – 9.
4. Deny'sy'k G. I. Antropogenni landshafty' Pravoberezhnoyi Ukrainy': istory'ko-geografichny'j analiz: avtoref. dy's. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra geogr. nauk: specz. 11.00.11 «Konstrukty'vna geografiya i racional'ne vy'kory'stannya pry'rodny'x resursiv» / G. I. Deny'sy'k. – Ky' yiv, 1999. – 32 s.
5. Deny'sy'k G. I. Antropogenni landshafty' Pravoberezhnoyi Ukrainy' / G. I. Deny'sy'k. – Vinny'cya: Arbat, 1998. – 292 s. il., karty'.
6. Deny'sy'k G. I. Antropogenne landshaftoznavstvo: navchal'ny'j posibny'k. Chasty'na I. Global'ne antropogenne landshaftoznavstvo/G. I. Deny'sy'k. – Vinny'cya: PP «TD «Edel' vejs i K», 2012 – 336 s. – S. 228.
7. Deny'sy'k G. Y'. Bely'geraty'vnye landshafty Pravoberezhnoj Ukrainy' / G. Y'. Deny'sy'k // Antropogennyye landshafty: struktura, metody y' pry'kladny'e aspekty y' zucheny'ya. – Voronezh: VGU, 1998. – S.89-97.
8. Deny'sy'k G. I. Golovny'j landshaftny'j rubizh i riznomanitya landshaftny'x kompleksiv Ukrainy' / G. I. Deny'sy'k // Problemy' landshaftnogo riznomanitya Ukrainy'. Zbirny'k naukovy'x pracz'. – K., 2000. – S. 116 – 118.
9. Deny'sy'k G. I. Lisopole Ukrainy' / Gry'gorij Ivanovy'ch Deny'sy'k – Vinny'cya: Tezy's, 2001. – 283 s.
10. Denisik G. I. Problemyi razvitiya istoricheskogo landshaftovedeniya na yugo-zapade SSSR / G. I. Denisik // Istoricheskaya geografiya landshaftov: teoreticheskie problemyi i regionalnye issledovaniya. – Petrozavodsk: KGPI, 1991. – S. 23 – 24.
11. Milkov F. N. Estestvenno-antropogennyye landshafty kak osobaya kategoriya prirodnyih kompleksov / F. N. Milkov // Antropogennyye landshafty: struktura, metody i prikladny'e aspekty ih izucheniya. – Voronezh, 1988. – S. 4 – 13.
12. Milkov F. N. Landshaftnaya sfera Zemli / Fedor Nikolaevich Milkov. – M.: Myisl, 1970. – 207 s.
13. Milkov F. N. Rukotvornyye landshafty / Fedor Nikolaevich Milkov. – M.: Myisl, 1978. – 86 s.
14. Milkov F. N. Chelovek i landshafty / Fedor Nikolaevich Milkov. – M.: Myisl, 1973. – 220 s.
15. Mihaylov V.A. Belligerativnyye landshafty Severnogo Kryima / V. A. Mihaylov // TeoretichnI, regionalnI, prikladnI napryamki rozvitku antropogennoi geografii ta geologii. – Kriviy Rig «Vidavnichiy dIm», 2011. – S. 70 – 75.
16. Py'tulyak M., Py'tulyak M. Lisovi antropogenni landshafty Ternopil'shhy'ny' ta yix rekreacijne vy'kory'stannya/ M. Py'tulyak, M. Py'tulyak // Istoriya ukraïns'koyi geografii. Chasty'na I: Zbirny'k materialiv Tret'oyi Mizhnarodnoyi naukovoyi konferenciyi, pry'svyachenoyi 130-litn'omu yuvileyu akademika Stepana Rudny'cz'kogo. – Ternopil': 2007. – S.91 – 93.
17. Trocenko O. V. Problemy' rozvy'tku ekologichnogo tury'zmu mista Dnipropetrovs'ka / O. V. Trocenko// Teorety'chni, regional'ni, pry'kladni napryamy' rozvy'tku antropogennoi geografii ta geologii. – Kry'vy'j Rig «Vy'davny'chy'j dim», 2011. – S. 280 – 283.
18. Titova E. A. Voennyiy turizm kak novoe napravlenie na turistskom rynke / E. A. Titova // Turizm i kulturnoe nasledie. Mezhhuzovskiy sbornik nauchnyih trudov. – Saratov, izdatelstvo Saratovskogo universiteta, 2006. – S. 34 – 36.
19. Interessnyye mesta Dnepropetrovskoy oblasti [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupu do sayta: <http://www.tourdnpr.com/content/view/967/893/>
20. Militari-turizm v Ukraine [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupu do sayta: <http://turistua.com/ru/articles/militari-turizm-v-ukraine-liniya-arpada/>
21. Poisk-Dnepr (istoriko-poiskovaya organizatsiya): Nashi poiski. [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupu do sayta: <http://poiskdnpr.com/index/category/view/4c20733afca3f0094d00000a>
22. Tankovi ta mehanizovani vijska Ukrainy'. – Ukrayins'ky'j military'j portal [Elektronny'j resurs]- Rezhym dostupu do sajtu: <http://mil.in.ua/encyclopediya/zsu/zssuhoput/2009-03-18-22-50-17>.

Резюме:

Оксана Семеряга. КЛАССИФИКАЦИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ТУРИЗМЕ БЕЛЛИГЕРАТИВНЫХ ЛАНДШАФТОВ.

В статье проанализированы особенности возникновения беллигеративных ландшафтов, содержание понятия "беллигеративный ландшафт", принято рабочее определение понятия, обозначены признаки беллигеративных ландшафтов, коротко история и особенности их изучения. Описано неравномерное распределение беллигеративных объектов разных исторических периодов на территории Днепропетровской области связанное с разнообразными технологиями строительства. В статье указаны причины, которые обуславливают сложность поиска и использования беллигеративных ландшафтов. Разработана и обоснована авторская классификация сохраненных беллигеративных ландшафтов по предназначению, которая основывается на особенностях строения и использования, выделены и уточнены сложности, связанные с

сохранением бelligеративных ландшафтов области. Определены проблемы охраны бelligеративных объектов, среди которых хозяйственные, правовые и идеологические, предложены направления использования данных объектов. Автор предлагает перенять опыт зарубежных, в частности европейских стран, и использовать вышеуказанные объекты в туристических целях. Рассматривается, что бelligеративные объекты можно использовать в разных видах туризма, а чаще всего в экскурсионно-познавательном и миллитари (военном) туризме. Предлагаются объекты экскурсионного показа в пределах области, в числе которых как комплексные так и самостоятельные военно-исторические объекты. Описываются разработанные военные экскурсионные направления, указываются потенциальные экскурсионные объекты, которые в силу ряда субъективных и объективных причин, не используются в организованном туризме, выделяются и описываются проблемы их использования, акцентируется внимание на том, что использование бelligеративных ландшафтов в качестве объектов экскурсионной деятельности может явиться важным фактором оздоровления экономики региона.

Ключевые слова: бelligеративные ландшафты, Днепропетровская область, классификация по назначению, охрана бelligеративных ландшафтов, использование в туризме.

Summary:

Oksana Semeryaga. CLASSIFICATION AND USING IN TOURISM MILITARY LANDSCAPES.

The paper analyzes the features of military landscapes, the concept of "military landscape" accepted working definition, marked signs military landscapes, short story and features of their study. Described military uneven distribution of objects of different historical periods in the territory of Dnipropetrovsk region associated with a variety of construction methods. The article states the reasons which cause the complexity of finding and using militaries landscapes. Developed and justified author's classification militaries landscapes saved in the destination, which is based on the structural features and use, isolated and refined complexity related to the conservation of landscapes militaries area. Identified conservation problems militaries objects, among which economic, legal and ideological, proposed uses of the data objects. The author proposes to adopt the experience of foreign, especially European countries, and use the above objects for tourism purposes. Considered that militaries objects can be used in different types of tourism, and more often in the excursion-cognitive and military tourism. Objects offered tourist sights within the area, including both comprehensive and independent military and historical objects. Describes the developed military excursion destinations, indicated potential excursion objects that due to a number of objective and subjective reasons, are not used in organized tourism, and describes the problems highlighted their use, focuses on the fact that the use of military landscapes as objects sightseeing activities can be an important factor in the economic recovery of the region.

Keywords: military landscapes, Dnepropetrovsk region, classification purposes, the protection military landscapes, the use in tourism.

Рецензент: проф. Брич В.Я.

Надійшла 27.01.2014р.